

Bartáková, Jarmila

Podiel konverzie a spätnej derivácie na tvorbe názvov osob v češtině a slovenčině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1983, vol. 32, iss. A31, pp. [67]-76

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100688>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA BARTÁKOVÁ

PODIEL KONVERZIE A SPÁTNEJ DERIVÁCIE NA TVORBE NÁZVOV OSÔB V ČEŠTINE A SLOVENČINE

Dominantným spôsobom morfológického tvorenia názvov osôb podľa ich činnosti, konania, vlastnosti alebo príslušnosti je v oboch našich jazykoch derivácia. Ňou je tvorená prevažná väčšina nociónálnych i expresívnych pomenovaní uvedenej významovej kategórie. Iba okrajovo vznikli názvy osôb mužského rodu málo produktívnymi slovotvornými postupmi — konverziou a spätnou deriváciou.

Oba uvedené postupy sú navzájom veľmi blízke, ba často pôsobia akoby súčasne, takže neraz až sémantický význam slova s istotou rozhodne, či nové pomenovanie je konvertované alebo spätne derivované (napr. *kypta* — osoba nešikovná, ktorá má akoby kyptavé, znetvorené ruky — vzniklo od *kyptavý* spätnou deriváciou, hoci by bola možná aj interpretácia konverziou od slovesa *kyptiť* = „znetvorovať“, čím by však získalo pomenovanie význam „kto kyptí, znetvoruje niekoho“, čo by nebolo adekvátne skutočnému významu).

Zatiaľ čo pri konverzii ide iba o púhu zmenu tvaroslovnej charakteristiky (adjektívum, substantívum alebo verbum sa mení na nové substantívum), pričom odvodzovací kmeň základového slova prechádza do odvodeného celý, neporušený (čes. *blbý* > *blb*, *babr-a-t* > *babra*), pri spätnej derivácii najprv dochádza k desufixácii a až potom ku zmene tvaroslovnej charakteristiky (čes. *neposed-n-ý* > *neposeda*, slov. *buj-n-ý* > *buj*).

Obidvoma postupmi sa v češtine pomerne podrobne zaoberal na konkrétnom materiáli M. Dokulil v známej publikácii *Tvoření slov v češtině 2* (Praha 1967). Z jeho pozorovaní budeme vychádzať pri porovnávaní slovotvornej situácie v slovenčine.

Ako prvou začneme konverziou. Spomedzi onomaziologických kategórií, v ktorých sa názvy osôb v oboch jazykoch realizujú, badať isté rozdiely v názvoch označujúcich činiteľa deja a nositeľa vlastnosti. V onomaziologickej kategórii nositeľov substančného vzťahu sa uvedené názvy vôbec nevyskytujú a konvertované konateľské mená zdajú sa byť čo do typu i výskytu zhodné. Sú to vo väčšine názvy cudzie (grécko-latinské) typu *fyzik*, *logik*, *mechanik* (od substantív na *-ika*), ktoré sme priberali do slovnej zásoby oboch jazykov spoločne, alebo ich slovenčine sprostredkovala čeština. V oboch prípadoch sa tým vysvetľuje ich úplná slovotvorná zhoda. Iba zopár ojedine-

lých názvov má domáci odvodzovací základ ako *prednosta*, *vašnosta*, *vrchnosta*, ktoré v slovenčine nenájde (až na *prednosta*) a už i v češtine sú zastarané, stratili svoju spoločenskú funkčnosť.

V rámci českých činiteľských mien je pomerne bohato zastúpená skupina názvov s reprezentatívnou koncovkou *-a* typu *nimra*, *babra*, *pipla*. Pretože ide o silne expresívne podfarbené slová, kolíšu v rode a môžu sa preto radiť svojou tvaroslovnou charakteristikou súčasne k vzoru „predseda“ i „žena“. Fungujú teda v češtine ako obojrodové. Ak stoja samé, často ani rod nepoznať pre veľkú blízkosť oboch vzorov v češtine (homonymnosť mnohých pádov). Často až vtedy, keď pri substantíve stojí zhodný prívlastok, je gramatický rod (nie prirodzený) vlastne bližšie určený a poznateľný. Slovenské vzory „hrdina“ a „žena“ boli pôvodne rovnako blízke, prešli však ďalším divergentným vývojom, vzor „hrdina“ sa väčšmi primkol k maskulínam (čes. *bez předsedy*, *s předsedou* — slov. *bez hrdinu*, *s hrdinom*), tým sa stabilizoval a preto nedochádza v slovenčine pri expresívite tak často k rozkolísaniu rodovej príslušnosti ako v češtine. Konvertované činiteľské názvy na *-a* sa v slovenčine pravidelne realizujú ako ženské podľa vzoru „žena“ Umocňuje to i existencia abstraktných pomenovaní vlastností tiež ženského rodu (*otupa* ž. = „nuda“, *zloba* ž. = „hnev“, *zhrda* ž. = „opovrhnutie“). Iba *ochlasta* a *nezbeda* patria s koncovkou *-a* k vzoru „hrdina“, čo vyplýva zo sémantiky uvedených slov, a názvy *ošmeta*, *neposeda* sú ako jediné obojrodové. Je zaujímavé, že sa v slovenčine na rozdiel od češtiny vytvoril rad konvertovaných expresív mužského rodu s reprezentatívnou koncovkou *-o*, ktorá ich zaraďuje k stabilnému a produktívnemu mužskému vzoru „chlap“, napr. *smejo*, *chruho*, *jašo*, *chmuro*, *ochmelo* ap., ktoré majú sémanticky veľmi blízko k nositeľom vlastnosti. Iba ojedinele sa utvorilo v češtine i slovenčine niekoľko slov s \emptyset formantom vzoru „pán/chlap“: čes. *špeh*, *zvěd*, *pořez*; slov. *špeh*, *zved*, *ošmek* a pod.

V kategórii nositeľov vlastnosti je konverzia obmedzená v češtine i slovenčine na niekoľko prípadov substantivizovaných adjektív a slov typu čes. *modrovous*/slov. *modrofúz*, *krasoduch* a pod. Čeština navyše i tu má substitúva na *-a* vzoru „predseda“ ako *kyselá*, *nevrlá*, *mrzutá*, *ožralá*, resp. obojrodové *nesyta*, *neplecha* alebo s \emptyset koncovkou vzoru „pán“ ako *mrzout*, *blb*, čo slovenčina nemá. Dokulil sem zaraďuje i konvertované vlastné mená z adjektivizovaných prídastí typu *Navrátil*, *Neuměl*, ktoré slovenčina netvorí. Pokiaľ ich v arzenáli vlastných mien má, sú českej proveniencie.

V prehľade vyzerá konverzia v jednotlivých onomaziologických kategóriách nasledovne, pozri str. 69.

Spätná derivácia ako slovotvorný postup sa v oboch jazykoch najzreteľnejšie prejavuje v kategórii deadjektívnych nositeľov vlastnosti. Tu popri tvaroch s cudzím odvozovacím základom je pomerne dostatok príkladov i na domáce tvorenie. Z internacionalizmov možno uviesť v obidvoch jazykoch zhodné pomenovania s nulovou reprezentatívnou koncovkou k čes. vzoru „pán“ a slov. „chlap“ ako napr. *invalid* (< *invalidný*) alebo *fanatik* (< *fanatický* c||k). Všetky pomenovania uvedeného typu sú štylisticky neutrálne. Iba v češtine, a to ešte ojedinele, môžu mať niektoré zo spomínaných pomenovaní i reprezentatívnu koncovku *-a* (*invalida*, *fantasta*) s príklonom k vzoru „predseda“, čím súčasne získavajú pridých hovorovosti.

Zaujímavejšie sú ale domáce spätné deriváty uvedenej onomaziologickej kategórie. Tak ako pri konvertovaných činiteľských menách i tu sa v slovenčine

Odv. základ	Výskyt	Typ	Formant	Vzor
činiteľské mená — čeština				
domáci	ojedinělý	<i>špeh, zvěd, pořez, darmošlap</i>	-ø	pán
	dost' častý	<i>nimra, pajda, babra</i>	-a	předseda žena
— slovenčina				
domáci	ojedinělý	<i>špeh, zved, ošmek, darmovrav</i>	-ø	chlap
	ojedinělý	<i>neposeda, ošmeta</i>	-a	hrdina, žena
	malý	<i>štibota, šepleta, fuřna, šušla, řřřla, hojda, čapta</i>	-a	žena
	malý	<i>smejo, chruřo, jařo, chmuro</i>	-o	chlap
konateľské mená — čeština				
domáci	ojedinělý	<i>přednosta, vrchnosta</i>	-a	předseda
cudzí	častý	<i>fyzik, logik, mechanik</i>	-ø	pán
— slovenčina				
domáci	ojedinělý	<i>prednosta</i>	-a	hrdina
cudzí	častý	<i>fyzik, logik, mechanik</i>	-ø	chlap
nositelia vlastnosti — čeština				
domáci	malý	substantivizované adjektiva		
	ojedinělý	<i>krasoduch, modrovous</i>	-ø	pán
	malý	<i>neplecha, nesyta</i>	-a	předseda žena
	malý	<i>kysela, nevřla; mrzuta, ožřala</i>	-a	předseda
	ojedinělý	<i>mrzout (u ou), blb</i>	-ø	pán
— slovenčina				
domáci	malý	substantivizované adjektiva		
	ojedinělý	<i>modrofúz</i>	-ø	chlap

vydeľuje skupina mužských pomenovaní s reprezentatívnou koncovkou -o vzoru „chlap“. Ide o personálne názvy typu *bujø* (< *bujný*), *brčko* (< *brčkový*), *mrňo* (< *mrňavý*) s výraznou expresivitou. Neutrálne pomenovanie *čudo* (< *čudný*) stredného rodu (= „čudná vec“ ale i „čudák, podivín“) nadobúda posunom do maskulín taktiež expresívnosť.

Blízkosť spätných derivátov na -o s rovnako zakončenými konvertovanými činiteľskými pomenovaniami (*jařo, smejo*) je daná ich sémantickou príbuznosťou. Konanie činiteľských expresív na -o je ich typickým správaním sa, stáva sa

takmer ich trvalou vlastnosťou, hoci v skutočnosti deadjektívami nie sú. Majú ale k onomaziologickej kategórii nositeľov vlastnosti a k pomenovaniám typu *bujo* veľmi blízko.

V češtine sú dominantným spätne derivovaným typom v kategórii nositeľov vlastnosti opäť obojrodé expresívne pomenovania na *-a*, tak ako pri konvertovaných činiteľských menách. Ich blízkosť možno síce vysvetliť obdobne ako blízkosť slovenských pomenovaní na *-o* v uvedených kategóriách sémanticky, no závažnejší je fakt existencie dejových adjektív vedľa slovies pri väčšine z nich. Ako už raz bolo povedané, mnohé z nich možno hodnotiť súčasne ako konvertované deverbatívum alebo spätne derivované deadjektívum, pričom adjektívny základ nielen že umožňuje chápať činnosť už ako stálu vlastnosť jedinca, ale často odstraňuje i pri deverbatívach nutnú alternácie (napr. *dotěra* < *dotěrný*, < *dotírat* *i/ě*). Uvedený prechodový pás od konverzie k spätnej derivácii je veľmi široký (pozri ďalej), čo samotné je napokon tiež iba dôkazom už spomínanej mimoriadnej blízkosti a vzájomnej prelínivosti týchto dvoch slovotvorných postupov. Nositeľom vlastnosti s nulovou koncovkou *nezmar*, *lidumil* korešpondujú v slovenčine rovnako ojedinelé pomenovania *žrút*, *nezmar*.

Konateľské spätne derivované mená sú taktiež v oboch jazykoch zhodné. Sú to internacionalizmy od substantív typu *pedagogika* (*pedagóg*, *atlet*), *slavistika* (*slavista*, *lingvista*) a *chirurgia* (*chirurg*, *antropológ*, *psychiater*). Rozdiely oproti češtine sú iba fonetického rázu dané vnútornou zákonitosťou jazyka.

V kategórii mien nositeľov substančného vzťahu ide opäť o internacionalizmy, takže situácia i tu je rovnaká. Sú to deriváty od substantív typu *demokracia* (*demokrat*, *byrokrat*) a *oligarchia* (*oligarch*).

V prehľade sa spätná derivácia v jednotlivých onomaziologických kategóriách prezentuje nasledovne, pozri str. 71.

Vráťme sa teraz o niečo späť k už spomínaným kategóriám názvov činiteľských a nositeľov vlastnosti a skúsme sledovať bližšie český a slovenský materiál. V oboch jazykoch badať medzi týmito kategóriami isté súvislosti a zhody vzhľadom k substantívam s formantom *-a* vzoru „predseda“, resp. „žena“ v češtine a k slovenským maskulínam na *-o* vzoru „chlap“, resp. feminínam s formantom *-a* vzoru „žena“.

Už vpredu sme vraveli, že v češtine nachádzame pri expresívach na *-a* široký pás pomenovaní patriacich slovotvorne ku konverzii i spätnej derivácii súčasne, podľa toho, či berieme ako odvodzovací základ sloveso alebo dejové adjektívum. Pritom všetky, i konvertované, majú vlastne sémantický význam nositeľov vlastnosti, hoci slovotvorne sú pripútané ku kategórii mien činiteľských — činnosť sa tu stáva už trvalou vlastnosťou osôb. Pretože ide zväčša o negatívne činnosti, resp. vlastnosti, preto nositeľmi pomenovaní sú v prvom rade muži. Iba pri názvoch ako napr. *coura*, *mazla*, *chůva* alebo *drnda* možno bezpečne počítať s ženou.

V nižšie uvedenej tabuľke sú zoradené sledované pomenovania podľa spôsobu ich tvorenia. Asi z polovice sú to (podľa údajov v SSSJČ) maskulína ostatné, až na osobitne vyznačené ojedinelé feminína, sú obojrodové. Ženská podoba pri obojrodových však neplní svoju základnú funkciu — pomenúvať osoby ženského pohlavia — ako pri nacionálnych názvoch. Naopak intenčná porucha v rode pri expresívach zintenzívňuje už i tak prítomný, zväčša negatívny citový náboj.

Odv. základ	Výskyt	Typ	Formant	Vzor
konateľské mená — čeština				
cudzí	častý	<i>pedagog, atlet</i>	-ø	pán
	častý	<i>slavista, turista</i>	-a	předseda
	častý	<i>antropolog, psychiatr, chirurg</i>	-ø	pán
— slovenčina				
cudzí	častý	<i>pedagóg, atlét</i>	-ø	chlap
	častý	<i>slavista, turista</i>	-a	hrdina
	častý	<i>antropológ, psychiatier, chirurg</i>	-ø	chlap
nositelia vlastnosti — čeština				
domáci	ojedinelý	<i>nezmar, lidumil</i>	-ø	pán
	častý	<i>mizera, protiva, ničema, nemluva</i>	-a	předseda žena
cudzí	častý	<i>invalid, impotent, fanatik</i>	-ø	pán
	ojedinelý	<i>invalida, fantasta</i>	-a	předseda
— slovenčina				
domáci	ojedinelý	<i>žrút, nezmar</i>	-ø	chlap
	malý	<i>bufo, mrňo, brňko, čudo</i>	-o	chlap
	ojedinelý	<i>neposeda, nešika, nešereda</i>	-a	hrdina žena
	malý	<i>ošemeta, pluha, otupa, ozruta</i>	-a	žena
cudzí	častý	<i>invalid, impotent, fanatik</i>	-ø	chlap
nositelia substančného vzťahu — čeština				
cudzí	častý	<i>demokrat, byrokrat, oligarch</i>	-ø	pán
— slovenčina				
cudzí	častý	<i>demokrat, byrokrat, oligarch</i>	-ø	chlap

čeština

činitelské mená — konverzia

švehola, žvatla, žuchla, blábola, blekota, camra, canca, čvaňha, žvátora, žvanda, žváňa, žvachta, žvásta, vejžvyka, mekta, brbla, dudla, hudra, kňoura, blouma, pipla, babra, nedojeda, nedožera, obžera, ochmela, chlasta, ochlasta, obrynda, obžera, fláma, útrata, ošusta, skrbľa, škrľa, neútrata, neplata/nesplata, nestyda, nehanba, vymasta, omasta, muchla, cápa, plundra, šmudla, vejťaha, vejpada, štráda, roztaha, pitvora, úškleba, šklíba, chekta, řehota, všezvěda, nesluha,

neposlecha, *balamuťa*, *ošala*, *pobuda*, *obejda*, *povala*, *nepodara*, *omrza*, *posera*, *prđola*, *odnesa*, *hyzda/ohyzda*, *klíma*, *necita*, *dožera*, *brynda*, *kouma*, *domaseda*, *plichta*, *náповeđa*, *předseda*, *rada*, *chůva* ž.

činiteľské mená/nositelia vlastnosti

konverzia/spätná derivácia

1 — od dejových adjektív na -avý/-ivý

štěbeta, *švitora*, *brepta/brepta*, *pleska*, *brbla*, *blepta/blepta*, *drnola*, *krákora*, *šplechta*, *kokta*, *šišla*, *huhňa*, *ňuhňa*, *ňamta*, *munla*, *šeřta*, *mekota* ž., *vejklada/*
/výklada, *brumla*, *skuhra*, *louda*, *loula*, *nimra*, *mrňa*, *škudla*, *coura*, ž., *doleza/*
/dolíza, *zvěda*, *odklada*, *šłoura*, *mazla*, *drnda* ž., *kulha*, *šajda*, *šmajda*, *pajda*,
pařa, *šmatla*, *šmatha/šmatřa*, *šilha*, *šmejda*,

2 — od dejových adjektív na -ný

hovora, *švitora*, *márnotrata*, *dotěra*, *výzvěda*, *potula*, *přitula*, *nemluva*, *nevýprava*, *netreřa*, *neobrata*, *nedosyta*, *neposeda*, *nenasyta*, *nestouda*, *neodbyta*, *neposlucha*, *nehyba*, *nezdara*, *nevleza*, *nevtipa*, *nedovtipa*, *neústupa*; nejbliřšie k nositeľom vlastnosti majú *nezdoba*, *nevěra*, *nepozora*, *nerozuma*, *rozuma*, *nezáživa*, *nepřístupa*, *nezmara*.

nositelia vlastnosti — spätná derivácia

1 — od primárnych adjektív

mizera, *dareba*, *protiva*, *potutela*, *urputa*, *ničema*, *ohava*, *špata*, *mařkřta*, *titěra*, *udata*, *čipera*, *rozvera*, *rozšafa*, *nemotora*, *nekola*, *necuda*, *něvlida*, *nesřta*, *neruda*, *nemoresa*, *neúhleda*, *negramota*, *nejapa*

2 — od vzťahových adjektív

nepořáda, *nešvara*, *nezpůsobá*, *nemřava*, *necita*, *neklida*

— konverzia

ožrala, *mrzuta*, *kysela*, *lacina*, *pocřiva*, *zaryta*, *prostořeka*, *nesyta*, *nedopřta*, *nevřla*, *nepřecha*, *nedbala*, *nečřsta*, *neužřla*

Nakoľko uvedené substantíva sú z hľadiska slovotvorného i sémantického podrobne spracované už M. Dokulilom v spomínanej publikácii *Tvoření slov v čeřtině* 2 (str. 117—124, 167—170, 339—348, 434) budeme venovať pozornosť skôr slovenskému materiálu. I v ňom sú konvertované, resp. spätne derivované pomenovania s formantom -a, je ich však podstatne menej i frekvencia je celkove nižšia. Skôr než ich uvedieme, ešte malá poznámka k českým substantívam. Česko-slovenský slovník (Bratislava 1979) uvádza pri hesle *huhňa* slovenské ekvivalenty *hundroš*, *frjoš*. České *huhňat* značí „hovoriť nosom“ (nie „šomrať popod nos“), preto adekvátnejšie je *fufniak/fufna*. Rovnako pri *drnola* (*drmolit* = „rýchlo a nezrozumiteľne hovoriť“) nepatrí *táraj*, *tárač*, ale skôr *brbloš/brbľaňa*.

slovenčina

činiteľské mená — konverzia

— vzor „žena“

babra ž. hovor. pejor. (< *babrať*) žena, ktorá zle al. nečisto pracuje

drnda ž. pejor. (< *drndať sa* = čes. „courať se“) nadávka starej žene

frnda ž. nár. expr. (< *frndit sa*) žena, ktorá sa rada parádi

frča ž. nár. expr. (snáď z *frčať* — rýchlo sa pohybovať) pekná mladá žena

hojda ž. expr. (< *hojdať*) neporiadna, ľahká žena

lajda ž. pejor. (< *lajdat*) neporiadna žena
šlampa ž. nár. expr. (< *šlampať* = zle chodiť) farbavá žena
šlapa ž. nár. pejor. (< *šlapať*) nemotorná žena
šepleta ž. expr. (< *šepletiť*) človek, ktorý kadečo povraví
 — vzor „hrdina“ i „žena“
ošmeta, -y ž. i *ošmeta*, -u m. nár. expr. (< *ošmetať sa*) úlisný človek
 — vzor „hrdina“
kuchta m. hovor. zastar. (< *kuchtiť*) kuchársky učeň
ochlasta m. (čes.) pejor. zried. (*ochlastať sa*)
vševeda m. star. expr. „kto všetko vie“

činiteľské mená/nositelia vlastnosti

konverzia/spätná derivácia

— vzor „žena“

čapta ž. pejor. (< *čaptať*, *čaptavý*) žena s vadou chôdze
frfla ž. expr. (< *frlať*, *frlavý*). žena, ktorá stále šomre
fufna ž. pejor. (< *fufnať*, *fufnavý*) žena, ktorá hovorí nosom, alebo ktorá je namyslená
chrchla ž. pejor. (< *chrchlať*, *chrchlavý*) chorľavá žena
chuchma ž. pejor. (< *chuchmať*, *chuchmavá* = hovoriť cez nos) nadávka hlúpej, nemotornej žene
mazna ž. pejor. (< *maznať sa*, *maznavý*) rozmaznaná žena
šebota ž. hovor. expr. zried. (< *šebotať*, *šebotavý*) radorečná žena
špata ž. expr. (*špatiť*, *špatný*) mrzký alebo protivný človek
ohyzda ž. pejor. zried. netvor, ohava, obluda
paskuda ž. (< *paskuďiť*, *paskudný* Machek Etym. sl. = robiť neporiadok)
 ničomník, lotor

— vzor „hrdina“ i „žena“

neposeda, -u m. i *neposeda*, -y ž. kniž zried. nestály človek

— vzor „hrdina“

nezbeda m. zried. (< *nezbediť*, *nezbedný*) nezbedný človek

nositelia vlastnosti — spätná derivácia

— vzor „žena“

kypta ž. expr. zried. (< *kyptavý*) nešikovná, nezručná osoba
pluha ž. pejor. (< *pluhavý*) špinavý alebo zlý človek, lotor
mľandra ž. expr. (< *mľandravý*) rozmaznaná žena
špina ž. expr. (< *špinavý*) nečestný človek
ošemeta ž. expr. (< *ošemetný*) záludná osoba
ozruta ž. expr. (< *ozrutný*) obor, obluda
ohyzda ž. expr., nár i *ohyda*, resp. *ohuda* ž. pejor. (< *ohyzdný*) netvor, ohava
ohava ž. pejor. (< *ohavný*) nadávka odpornému al. mrzkému človeku
otupa ž. expr. (< *otupný*) protivný človek
naiva ž. zried. (< *naivný*) naivka
nestvora ž. kniž. (< *nestvorný*) tvor vzbudzujúci odpor

Frekvencia konvertovaných i spätne derivovaných pomenovaní na -a nie je veľmi veľká v češtine, tobôž v slovenčine, kde je dokonca podstatne nižšia.

Skoro vôbec sa nevyskytujú obojrodové pomenovania tohto typu, rovnako ako ani maskulína vzoru „hrdina“. Uvedená skupina pomenovaní sa v slovenčine zreteľne vydela ako feminína s tvaroslovnou charakteristikou vzoru „žena“, hoci niektoré z kategórií nositeľov vlastnosti možno použiť i ako nádržky mužom, najmä ak ide o také negatívne vlastnosti ako sú ozrutnosť, ničnosť, hrubosť alebo ošklivosť. Že nejde v oboch jazykoch o produktívny typ tvorenia, dokazuje existencia paralelne fungujúcich derivovaných synonym ku každému z nich.

Povedľa uvedených ostro vymedzených personálnych pomenovaní feminálnych s tvaroslovnou charakteristikou vzoru „žena“ existujú v slovenčine rovnako ostro vymedzené konvertované, či spätne derivované expresívne personálne pomenovania maskulinálne s formantom -o a tvaroslovnou charakteristikou vzoru „chlap“. Ide o nasledujúce pomenovania:

činiteľské mená — konverzia

chmuro m. expr. zried. (< *chmúrit sa*) kto sa stále mračí

cmulo m. nár. pejor. (< *cmúlat*) hlupák

fňuko m. expr. zried. (< *fňukat*) ufnukaný človek

jašo m. expr. (< *jašiť sa*) pochabý človek

smejo m. expr. (z prez. kmeňa *smiatiť sa*) usmievavý človek

chmulo m. (Machek Etym. sl. *chmúlat sa* — ostýchať sa, *uchmulovať sa* — usmievať sa) hlupák

šalo m. hovor. expr. (< *šaliť sa*) pochabý človek, blázon

žgrto m. expr. zried. (< *žgrliť*) skupáň

sršo m. expr. (< *sršiť sa*) kto sa ľahko napajedí

truťo m. hovor. pejor. (z nem. *trollen*) hlupák

laťo m. nár. expr. (z nem. *lallen* — žvatlať) blázon, chumaj

srďo m. expr. (< *srdiť sa*)

škulo m. (*škúliť*)

chruňo m. pejor. (Machek Etym. sl. *chruněti* > *chrněti*) hlupák

hnevko m. expr. oslab. (< *hnevkať sa*) kto sa často hnevá

sraťo m. vulg. (z *l-part.*) zbabelec

ochmeľo m. nár. expr. (*ochmeľiť* = 1. opiť, 2. ovaliť, udrieť) hlupák

dirigo m. štud. slang. (obdoba českého *řída*) riaditeľ, řída

Formálne možno sem priradiť i hypokoristické názvy psov podľa ich činnosti, resp. vlastnosti, napr.:

havko m. zdob. hypok. (< *havkať*)

čučo m. hypok. (< *čučať* — nár. expr. *čušať* „byť ticho“)

nositelia vlastnosti — spätá derivácia

mrňo m. expr. (< *mrňavý*) slabý, malý človek

brčko m. fam. (< *brčkový*) kučeravý chlapec

bujó m. nár. (< *bujný*) samopašný človek

Ani maskulinálne personálne pomenovania na -o nie sú príliš produktívne a frekventované, rovnako ako feminína na -a alebo konvertované s nulovým formantom vzoru „chlap“ typu:

mosúr m. nár. (< *mosúriť sa* = mračiť sa) mrzutý človek

otresk m. kraj. expr. (< *otrieskať* = trieskať, hrmotiť) hulvát

ošmek m. niž hovor. expr. zried. (< *ošmeknúť*) klamár

K nim majú blízko i zložené pomenovania typu *ozembuch* m. pejor., *darmošlap* m. pejor., *darmotlach* m. pejor. zried., *darmotrep* m. pejor. zried., *darmovrav* m., *hrdlomez* m. expr., *vševod* m. expr., *domased* m. pejor., *pecivál* m. pejor.

České konvertované a späťne derivované názvy na *-a* sú frekventovanejšie, je ich i viac a ako nadávky sú veľmi obľúbené, hoci majú paralelne vedľa seba rad rovnako motivovaných a obľúbených, ale derivovaných synonymom buď na *-oun* (*chechtoun*, *kulhoun*, *chlastoun*, *řehtoun*, *drzoun*, *vztekloun*, *blboun*) alebo *-l* (*mlsal*, *slídlil*, *čmuchał*, *camrał*, *brumlal*, *hudral*).

V slovenčine už samotné rodové vymedzenie znižuje frekvenciu uvedených pomenovaní. Je ich aj podstatne menej, hoci reálna existencia napadnuteľných negatívnych ľudských vlastností je v oboch jazykoch rovnaká. Medzery vyplňajú a s konvertovanými i späťne derivovanými často paralelne fungujú väčšími produktívne derivované pomenovania na *-oš* (*babroš*, *šmatloš*, *čaptoš*, *jedoš*, *srdoš*, *bridoš*, *skuhroš*, *žgrloš*, *piploš*, *šomroš*, *brbloš*, *frfloš*, *mrmloš*, *dudroš*), *-áň* (*mrzkaň*, *blbáň*, *skupáň*, *škulaň*, *chmuraň*), prípadne *-úň* (*chvastúň*, *rehtúň*, *špehúň*) alebo *-oň* (*srdoň*, *hltoň*, *skydoň*). Z ženských podôb sú najčastejšie derivované na *-aňa* (*kyptaňa*, *frflaňa*, *brblaňa*, *rapotaňa*, *babraňa*, *čaptaňa*, *trepaňa*). V ľudovom jazyku sa využívajú mužské expresíva so sufixom *-aj* (*hnevaj*, *driemaj*, *logaj*, *behaj*, *táraj*) a ženské na *-ajka* (*motajka*, *tárajka*) alebo na expresívnejšie *-uľa* (*mazula*, *smejkuľa*, *rapotuľa*, *stenkuľa*).

Cieľom článku bolo sledovať stupeň využitia menej častých postupov v slovtvorbe, akými sú konverzia a spätná derivácia, na podklade českého a slovenského materiálu. Hoci v našom prípade ide o dva geneticky veľmi blízke jazyky so stáročnou tradíciou blízkeho územného spolužitia (i keď v rôznych štátnych útvaroch) a s častými väčšími alebo menšími kontaktmi, badať vo všetkých oblastiach jazykového výskumu, teda i v tvorení slov isté zákonité odchýlky, i keď nejde o rozdiely podstatné. Spôsoby odvozovania (predovšetkým afixálny) ako i samotný repertoár slovtvorných prostriedkov je skoro rovnaký. Obidva jazyky si udržali z minulosti v zásade rovnaké slovtvorné možnosti, prostriedky, a s tým spojené vývinové tendencie, ktoré sa však najmä v obdobiach menších vzájomných kontaktov rozvíjali pomerne samostatne. Výsledkom je nerovnaké využívanie zhodných slovtvorných možností, nerovnaká produktivita jednotlivých slovtvorných typov, respektíve využívanie iných sufixov v ináč rovnakých slovtvorných typoch, čo môže byť neraz i dôsledkom styku zasa s inými jazykmi. Blízkosť slovenčiny a češtiny sa prejavuje hlavne v približne rovnakej motivácii slov, pričom najmenšie diferencie sú prirodzene pri názvoch nociónálnych. Ďaleko väčšiu variabilnosť, odlišnosť motivácie, slovtvorných postupov alebo sufixov vykazujú názvy so silným expresívnym nábojom, kde sa vytvárajú dlhé synonymné rady sémanticky blízkejších pomenovaní. A práve tieto citovo podfarbené názvy v oboch jazykoch si zasluhujú osobitnú pozornosť.

THE SHARE OF CONVERSION AND BACK DERIVATION IN THE FORMATION OF PERSONAL NAMES IN CZECH AND SLOVAK

Slovak and Czech are genetically closely related languages. From Proto-Slavonic they inherited, in principle, similar word-formative possibilities, procedures and many formal means. As the speakers of the two languages, however, lived in two separate

states in past, there were not always suitable conditions for more intensive language contacts, which consequently brought about the change in otherwise common tendencies of development. Today we witness the differences in the productivity and frequency of some word-formative types and procedures, the motivation being often identical, the differences in the existence of some specific suffixes, especially in the field of expressive naming units, and the like. Derivation, affixal word formation, represents a predominant word-formative procedure in personal names, conversion and back derivation being less frequent. These procedures are used in the formation of personal names (identical in both languages) from foreign bases and mainly in the formation of domestic expressive naming units, represented by Czech common-gender names with the formant *-a* (*nimra, pípla, mizera*) and corresponding Slovak masculine-gender formations with the formant *-o* (*smejo, bujo*) and feminine-gender ones with the formant *-a* (*čapta, špata*). In both cases, the manner of word formation displays low productivity in the sphere of the onomasiological categories comprising agentive names and names of quality-bearers.

Conversion and back derivation are closely allied word-formative procedures, sometimes being in simultaneous operation, as it were acting as two possible formations of one naming unit, especially in the case of a simultaneous motivation on the part of a verb and an actional adjective. Aside from converted personal names and those formed by means of back derivation, the two languages exhibit a more productive suffixal formation of expressive naming units of the same type: in Czech with the suffixes *-oun* or *-l*, in Slovak *-oš*, *-áň*, *-úň*, *-oň* or *-aj*, for feminine names *-ajka* or *-ula*.

Translation N. Kudrnáčová